

Nogmaals op bezoek in Monnickendam

Henri Obstfeld

Wanneer je in Londen het woord Monnickendam zegt, zullen oudere mensen waarschijnlijk herinneringen ophalen aan een Joodse bakkerij van die naam. In ons telefoonboek van een voorstad van Londen, komt de naam ook voor. Maar hoe is die achternaam nu in Engeland terechtgekomen?

Het Keizerlijke Besluit van 18 juli 1811, uitgevaardigd door de Franse keizer Napoleon I Bonaparte, lag ten grondslag aan een aantal wetten, die er toe geleid hebben, dat een ieder een achternaam aannam. Nederland maakte in die dagen deel uit van het Franse keizerrijk, en dus golden die wetten hier ook.

Als gevolg daarvan nam in 1811 een zekere Mozes Gabriel, oorspronkelijk afkomstig uit Nieder Saulheim (1), een dorp gelegen ten zuiden van Mainz in Duitsland, en nu voorganger of voorzanger (al naargelang welke bron men gebruikt) van de synagoge van Monnickendam, officieel de naam van deze stad aan als zijn achternaam (2). Mozes Gabriel had eerder in Amsterdam gewoond. Hij vroeg op 22 maart 1760 toestemming om met zijn vrouw Klärchen Keile en hun dochter in Monnickendam te wonen. Hun zoon, Gabriel Mozes, diende op 13 januari 1787 een verzoek in tot het verkrijgen van het burgerschap van Monnickendam. Hij werd geboren in 1761 of in 1764 in Mentz (bij Nieder Saulheim), trouwde in 1789 met Hissel Nathan Brillleslijper uit Amsterdam, en was venter van beroep. Zij kregen zeven kinderen. Verdere bijzonderheden verschaft Appel (1). Bijvoorbeeld, dat het eerste kind van deze familie in 1791 in Monnickendam geboren werd.

Sommige familieleden verlieten Monnickendam na verloop van tijd, maar er schijnen geen aanwijzingen te zijn dat zij Nederland verlieten. Glass (3) deelde echter mee, dat de Engelse familie Monnickendam afstammelingen zijn van 'een juwelier of horlogemaker, die zich in de jaren 30 van de 19^e eeuw in Liverpool vestigde.' Volgens Schiltmeijer (4) zijn twee leden van de familie, namelijk Alexander en Eva, op de Joodse begraafplaats van Monnickendam begraven.

Wij waren al eens meer in Monnickendam op bezoek geweest. Maar in juni 2005 hadden we een nieuwe reden om er nog eens naar toe te gaan: een paar dagen eerder hadden wij, tijdens een bezoek aan het Regionaal Archief te Alkmaar ontdekt, dat een ver familielid in Monnickendam geboren was! Nadat we de auto bijna tegenover Kerkstraat 12 hadden geparkeerd, zagen we tot onze verbazing een gevelsteen met tekst en vijf Davidssterren! (figuur 1). We zijn er sindsdien achter gekomen, dat dit het huis was van Leo Hordijk, die tijdens de Tweede Wereldoorlog op de bovenetage van zijn woning vijf Joodse onderduikers verborgen had gehouden (5). Dat herinnerde ons er aan, dat we bij een vorig bezoek een andere verwijzing naar de Joodse bevolking hadden gezien. Ik wist, dat dat een paar honderd meter verderop was geweest, voorbij de speeltoren, op de hoek van de Middendam en de Nieuwe steeg. Onder het straatnaambordje was een blauw, metaal bordje aangebracht waarop stond te lezen: Ter nagedachtenis – LeZikaron – Op 1 mei 1942 werd de Joodse gemeente van deze stad weggevoerd. We zijn er nu achter gekomen dat dit bordje op 1 mei 1992, vijftig jaar na de gebeurtenis, onthuld werd door een van de twee Joodse Monnickendammers, overlevenden van de holocaust, die toen nog in leven was, namelijk Frouke Dal – Abarhams (6). Maar dit bordje was er niet meer. Daarvoor in de plaats vonden we nu een geweldige mooie gevelsteen, die op 1 mei 2005 onthuld werd (figuur 2). Het stelt een boom voor in de vorm van een goud-keurige menora, een zevenarmige kandelaar, waar twee armen van zijn afgehakt. Onder deze gevelsteen bevindt zich een bord (figuur 3) met een opschrift in het Nederlands, Hebreeuws en Engels: '1 mei 1942 – De Joodse stadsgenoten weggevoerd en vermoord in Sobibor en Auschwitz – gedenk'.

We vroegen ons af waarom dit gedenkteken zich op deze opvallende plaats bevond. De reden werd duidelijk terwijl we de steeg door wandelden: deze leidde namelijk langs het gebouw van de voormalige synagoge. Daar vonden we een andere gedenksteen met de inscriptie: 'De eerste steen ge legd door A.E.Leuw – Donderdag 3 Siwan / 7 Juni 5654' en dat jaartal komt dan overeen met 1894 van de gewone jaartelling. Appel (2) schrijft hierover o.m.: Op 27 maart 1894 ging de in 1814 ingewijde synagoge in vlammen op... Het verzoek om op de plaats van de vroegere synagoge een nieuw, stenen gebouw te bouwen, werd op 8 mei ingewilligd. Op woensdag 26 september 1894 werd de nieuwe 'sjoel' plechtig ingewijd. Volgens Van Overbeeke (5) was er in 1688 al een synagoge in Monnickendam.

Aan het einde van de steeg is de haven. Wanneer je rechtsaf slaat, staat je dan al gauw op de Dam, die nu vervangen is door een brug en sluizen, vlak tegenover de Waag. Over deze brug kom je op het Zuideinde. Aan de deurpost van een van de huizen merkten we een mezoëza op. Dat gaf aan, dat daar een Joodse familie woonde, en dat werd bevestigd door de naam op het naambordje van dat huis.

Aan het einde van die straat stond eens de Zuiderpoort. Op een oude muur is een bordje aangebracht, waarop staat dat de Joodse begraafplaats zich aan de andere kant bevindt. Deze begraafplaats dateert van 1677. Op 4 september van dat jaar staat in het resolutieboek van Monnickendam o.m. vermeld: 'Op de requeste gepresenteert bij de vaders van de drie familiën van de joodse natie, die binnen deser stede wonen, omme aan hen te mogen worden vergundt ende toegestaan een plaetse hier ofte daer aen de standswal om heare dooden te begraven,' (1). Deze begraafplaats, aan de Niesenoortsburchwal, wordt nog steeds gebruikt: het gras was gemaaid en de jongste grafsteen dateerde van 2004. Deze

draagt de naam van Barbara Ilona Lieberman, geboren in New York en gestorven in Amsterdam. Wanneer je dat leest, komen er heel wat vragen bij je op, maar naar de antwoorden hebben we nog niet gezocht. Op de website van Schiltmeijer (4) zijn verdere bijzonderheden te vinden.

Wij waren geïnteresseerd in de familie Witmond. Esther Witmond, dochter van Samuel Witmond en Sophia Salomons, werd op 2 april 1869 in Monnickendam geboren. Zij trouwde in Alkmaar met Salomon Wolf Vet. Hij was een neefje van mijn overgrootvader aan moeder's kant, Jacob Eliasar Vet. Hun burgerlijk huwelijk was reeds op 9 maart 1904 in Monnickendam voltrokken. De bruidegom was toen 38, en bruid 34 jaren oud (7).

Op hun gezinskaart, verkregen bij het Regionale Archief Alkmaar, staat dat Salomon een zelfstandige juwelier was, die in 1865 in Alkmaar geboren werd. In 1889 keerde hij uit Amsterdam naar zijn geboorteplaats terug, en in 1919 keerde hij, nu met zijn vrouw, weer terug naar Amsterdam. Zij woonden op de Prinsengracht, en hadden geen kinderen. Salomon overleed in 1938, waarna Esther naar de Roerstraat, in Amsterdam-Zuid, verhuisde. Volgens het 'Digitaal Monument Joodse Gemeenschap in Nederland' (8) werd Esther op 28 september 1942 in Auschwitz om het leven gebracht.

De foto (figuur 4), die wij van de grafsteen van Mozes Philip Witmond maakten, ziet er net zo uit als vele anderen op deze begraafplaats. Het is waarschijnlijk het graf van de broer van Samuel Philip Witmond. Mozes werd op 22 maart 1839 in Monnickendam geboren, en was koopman en manufacturier. Hij schijnt niet getrouwd te zijn. De Hebreeuwse tekst vermeldt dat hij een Leviet was. De afbeelding van een rituele schenkkkan en kom, zoals bovenaan op deze gedenksteen staat afgebeeld, vindt men vaak op grafstenen van mannelijke Levieten.

Er zijn in Monnickendam nog andere gedenktekens, die verwijzen naar tijdens de Tweede Wereldoorlog weggevoerde Joodse inwoners. De Joodse achternamen op het gedenkteken in het Zarkenplantsoen (9), en op de gedenkplaat (figuur 5) in de gang van het stadhuis, aan het Noordeinde 5, spreken voor zich.

Dankwoord

Een toevallige ontmoeting met Mw L. Hogenhout op de Joodse begraafplaats van Monnickendam, leidde ertoe dat zij mij hielp bij het verkrijgen van verdere bijzonderheden over Joodse inwoners van Monnickendam alsmede enige foto's. Tevens bracht zij mij in contact met Charles A.E.Groot, van de 'Helpdesk genealogie Monnickendam 1650-1900'. De vereniging 'Oud-Monnickendam' gaf toestemming voor het gebruik van enige bijzonderheden uit het artikel van

L. Appel, dat verscheen in het Jaarboek van 1996. Ik dank tevens mijn vrouw Dorothy voor haar hulp en ideeën.

Dit artikel verscheen oorspronkelijk in iets uitgebreidere vorm onder de titel 'Monnickendam revisited', in 'Shemot' (jaargang 14, nummer 1, maart 2006) het kwartaal blad van de Jewish Genealogical Society of Great Britain, en werd met toestemming van deze vereniging door de schrijver vertaald.

Bibliografie

- (1) Appel, L. (1997). Joden in Monnickendam. In: Jaarboek 1996, Vereniging Oud Monnickendam, blz. 27-101.
- (2) E-mail bericht van Mw. L. Hogenhout, gedateerd 4 augustus 2005. Zie Voogel, H. (1998). Honderd jaar nering en ambacht in Monnickendam. St. Pancras: Geneabook
- (3) Glass, P. E-mail bericht van 21 december 2005.
- (4) www.schiltmeijer.nl/Plaatsnamen/Begraafplaatsen/JoodsebegrpltsMonnickendam
- (5) Overbeeke, Addy van (2005). Monnickendam in Waterland. Utrecht: Uitgeverij Matrijs.
- (6) Uitnodiging gedateerd april 2005, van het '4 mei comité Monnickendam' tot het bijwonen van de onthulling van de gevelsteen op 1 mei 2005.
- (7) www.genlias.nl
- (8) www.joodsmonument.nl
- (9) Veltrop, J. (1988). Herinneringen aan oud Monnickendam. Herdruk.